

Данијела Јелић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

О ПОСТХУМНО ОБЈАВЉЕНИМ ФРАГМЕНТИМА ТРЕЋЕ КЊИГЕ *РОБСТВА У СЛОБОДИ ИЛИ ОГЛЕДАЛА ПРАВДЕ У БОСНИ* ГАВРЕ ВУЧКОВИЋА КРАЈИШНИКА

Апстракт: У раду су се у истраживачком фокусу нашли постхумно објављени фрагменти треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни (1910) Гавре Вучковића Крајишника, писца и културног дјелатника који је стварао половином 19. вијека у Босни и Херцеговини. Истраживачки задатак састојао се од анализе и критичког вредновања садржаја и естетско-стилских домета поменутих текстова у контексту ујелокупног Вучковићевог стваралаштва. Резултати истраживања показали су да спис о којем је ријеч на назначеним нивоима кореспондира са другом књигом Робства у слободи или огледала правде у Босни (1872), која му хронолошки претходи и у којој Гавро Вучковић као писац достиже своје највеће књижевно-естетске домете.

Кључне ријечи: *Гавро Вучковић Крајишник, Робство у слободи или огледало правде у Босни, српска књижевност 19. вијека, фрагменти.*

1. Уводне напомене

1.1. Гавро Вучковић Крајишник – мање познат писац, културни и политички прегалац српске провинијенције – свој стваралачки зенит достиже средином шездесетих и почетком седамдесетих година 19. вијека на тлу Босне и Херцеговине, у вријеме када су моћ и утицај Турског царства на овом простору били у опадању, а аустроугарска анексија на помолу (в. Ћоговић, 1925; Andrić, 1995; Stanojević, 2001). Управо ће тај турбулентни период умногоме одредити

¹ danijela.jelic@ff.unibl.org

животни и стваралачки пут ове необичне и контроверзне личности, која је била, стицајем околности, увучена у вртлог историјских и политичких догађаја 19. вијека (в. Andrić, 1976а; Jelić, 2016а:pp.287–306). Знаковит је – особито за проучаваоце његовог стваралачког корпуса – податак да дјела Гавре Вучковића настају као реакција на политичке нападе којима је писац био изложен током посљедње двије деценије свог живота и дјелања (в. Vučković, 2021:pp.25–26). Наиме, будући да за то није имао прилике на другим мјестима, Вучковић на нападе својих политичких противника – који су се неријетко скривали иза псеудонима у својим новинским памфлетима – одговара у књигама које је штампао о сопственом трошку. Имајући у виду поменути циљ пред собом, Вучковић ће, што је и сам више пута у својим списима наглашавао (в. Vučković, 2021), написати три књиге, и то без нарочитих књижевних амбиција,² дакле, више из нужде него зато што је осјећао истински стваралачки порив. Ова посљедња чињеница ће несумњиво у знатној мјери одредити садржај, форму и литерарне домете његових дјела, која су данас углавном позната уском кругу³ проучавалаца књижевности датог периода.⁴

1.2. Вучковићева судбина као и судбина његове породице (в. Vučković, 2021:pp.88–108) у знатној мјери су парадигматични за вријеме и историјски тренутак о којем је ријеч.⁵ Одрастајући у српској крајишкој породици, која је

² ‘Предајући у руке браћи ово неколико ријечи моје одбране, молим их, нека ми не замјере, ако им се не би допао начин мога писања, ако не би био како ваља књижеван правилан и углађен; јер ја сам прости и нешколовани крајишник, па се не умијем послуживати са углађеним и двозначењем ријечима, него зборим и пишем оно, што ми је на срцу, а знам да ће ме сваки поштени брат, који чест и срећу свога рода љуби и поштује, разумјети, па надам се – и за право ми дати’ (Vučković, 1866:pp.4–5).

³ Матица српска и Друштво чланова Матице српске у Републици Српској објавили су 2021. године у Бањој Луци, у едицији *Српска књижевност у Босни и Херцеговини*, изабрана дјела Гавре Вучковића Крајишника (приређивач Данијела Јелић) и на тај начин их учинили доступним широј читалачкој публици.

⁴ Није био риједак случај да се невелик број културних прегалаца који су у то вријеме дјеловали на поменутом простору прихвата пера из нужде, ради одбране својих или критике туђих политичких, друштвених, културних или просвјетних идеја.

⁵ Друштвеноисторијска подлога књижевних и културних збивања у 19. вијеку била је веома сложена. С једне стране, босански беговат одупирао се промјенама и реформама у Турском царству, за које се Порта у Цариграду хватала као даљеник за сламку, покушавајући смањити урушавање своје империје и централизовати власт у односу на самовољни беговат у појединим областима (в. Соговић, 1925). С друге стране, с просвјештавањем и националним буђењем и Срби почињу дизати устанке по Босни и Херцеговини, који ће своју куминацију доживјети 1875, у општем босанскохерцеговачком устанку, који је окончан 1878. године. Значајну улогу у историјским збивањима у другој половини 19. вијека одиграо је и Шериф Осман-паша (1860–1869), у народу познатији као Топал-паша, који је, предосјетивши опасност од просвјетног и

О постхумно објављеним фрагментима треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника

у више наврата страдала од турских непочинстава (Vučković, 2021:pp.92–97) и из тих разлога се неколико пута селила, Крајишник је непосредно, на сопственој кожи, осјетио тежину турских притисака и репресије. Управо ће из позиције поменутог искуства и с политичким ставовима и увјерењима које је то искуство обликовало Вучковић наступати све вријеме, у свим пословима које је обављао и потезима које је предузимао за свог не тако дугог животног вијека (1826–1876). По професији трговац, спретан и оштроуман, уз то полиглот изразитих реторских способности, Крајишник се релативно млад истакао као један од угледнијих Срба у Сарајеву. Прекретницу у његовом животу представљао је одлазак на сабор свих православних народа Турске царевине у Цариграду, у својству представника и заступника босанских Срба (в. подробније Jelić, 2016a:pp.287–306; Jelić, 2016b:pp.161–181; Andrić, 1930), гдје је, усљед непредвиђених и нимало пријатних околности (в. Andrić, 1952), умјесто шест мјесеци одјсео пет и по година. Тај случај ће учинити да се овај темпераментни и бунтовни Крајишник издвоји међу својим савременицима, те да се, слиједом догађаја који ће се одиграти након његове, у најмању руку, несвакидашње цариградске мисије и прикљученија која су је пратила, уброји међу, у то вријеме, не тако бројне књижевне ствараоце у Босни и Херцеговини. Тај дуги и невољни боравак у сједишту Турског царства – као и посљедице⁶ које ће из тога проizaћи – постаће доцније један од главних повода за бројне нападе које су, анонимно или под псеудонимима, неистомишљеници и ‘опадаци’ аутора *Ријечи крајишничке* објављивали у гласилима изван Босне и Херцеговине, у првом реду у новосадском *Наплетку* и загребачким *Народним новинама* (в. Jelić, 2016a; Anonim, 1865a; Anonim, 1865b; Anonim, 1865c; Anonim, 1865č; Унић, 1869). Пошто му није омогућено да на поменуте нападе одговори у новинама у којима су напади објављени, Вучковић – као свој одговор – пише и штампа три књиге: *Ријеч Крајишничка* (1866), *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (1872), штампано у двије засебне књиге, док су фрагменти треће остали у рукопису који је у међувремену изгубљен.

националног утицаја који је долазио из Србије, покренуо прве просвјетне реформе на домаћем тлу, отварањем школа и покретањем штампарије, као и првих државних периодичних листова (*Босански вјестник*, који је штампан на ћириличном писму и у складу с Вуковим правописом). Поменути догађаји представљали су друштвеноисторијски оквир у којем се развијала српска књижевна традиција 19. вијека у Босни и Херцеговини (в. Andrić, 1995; Čorović, 1925; Stanojević, 2001).

⁶ Будући да током готово шестогодишњег боравака у Цариграду није примао уговорену плату из Босне и да је због тога доспио у велике дугове, по повратку Крајишниковом у Босну, а по наредби тадашњег везира Топал Осман-паше, српске породице биле су приморане да плате по један грош за сваку годину коју је Вучковић провео у Цариграду.

1.3. У тренутку објављивања *Ријечи крајишничке* (1866), првог Вучковићевог дјела, српска књижевност у Босни и Херцеговини у другој половини 19. вијека није била ни приближно плодна и развијена као она која се истовремено обликовала у књижевној матици, што се нарочито односило на њене књижевне домете. Једним дијелом, за овакво стање у српској књижевности на босанскохерцеговачком тлу био је заслужан културни и духовни вакуум у којем су се, усљед историјских околности, нашле све три главне књижевне традиције у БиХ (в. Letić, 1992). У таквом окружењу и под утицајем поменутих историјских, друштвених и културних збивања – настао је књижевни корпус Гавре Вучковића Крајишника, који је и сам дао печат овом преломном периоду српске културне и националне историје.

1.4. С обзиром на прилике у којима су настајала, као и на чињеницу каква је била њихова намјена, полемички карактер Вучковићевих дјела био је неизбежан, што се, у коначници, одразило и на њихов књижевни квалитет. Ипак, ваља нагласити да из књиге у књигу – што се нарочито запажа у друга два његова дјела (*Робство у слободи или огледало правде у Босни*, 1872) – Крајишников књижевни ‘нерв’ наглашеније долази до изражаја,⁷ а политички обрачуни све више уступају мјесто успјешним наративним и дескриптивним одјесљцима. Писца чији је књижени укус, да поменемо и ту битну чињеницу, одњегован и формиран на усменој традицији – у књигама које је оставио иза себе можемо пратити на његовим путовањима, кроз текстове на моменте врло оштрих, иронично интонираних и језички увјерљиво срочених полемика, али на том путу истовремено свједочимо и његовом књижевном и списатељском сазријевању (детаљније в. Jelić, 2021:pp.7–25), који достиже врхунце у другој књизи *Робства у слободи или огледала правде у Босни* (Vučković, 1872b). Оно што је већ поменуто у контексту његове личне историје, као и историје његове породице, може се рећи и за Вучковићева књижевна ‘огледања’ – она су парадигматична за вријеме и прилике у којима настају, те су на књижевном плану и својеврсни оријентир за самјеравање позиције у којој се налазила српска књижевност у Босни и Херцеговини тога времена.⁸

⁷ То се, на примјер, посебно уочава у епизодама у којима аутор описује свог коња Ацка или боравак и суђење у сарајевском затвору (в. Jelić, 2016b:p.165, pp.167–169, pp.172–173).

⁸ У том смислу су нарочито индикативни приједлози које Крајишник наводи у првој свесци *Робства у слободи*, а који су настали на подлози просвјетитељских идеја што су у Босну и Херцеговину стизале с извјесним закашњењем у односу на магистрална књижевна и културна струјања тога времена. Посриједи је врло смјело формулисан 51 приједлог, адресиран на тадашњег босанског везира Шериф Осман-пашу, а тиче се уређења Босне и Херцеговине (што ће, накнадно, изазвати подозрење и сумњу турских власти).

О постхумно објављеним фрагментима треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника

1.5. Вучковићева прва књига, *Ријеч крајишничка* (1866), има изразито полемички карактер,⁹ а пишчеви огорчени и револтирани одговори противницима наткриљују и наративне и дескриптиве партије у дјелу (в. Јелић, 2016с:pp.447–464). У наредне двије књиге – *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (1872) – Вучковић прави знатан помак на књижевном плану, и то не само на нивоу естетско-стилских домета текстова већ и на плану саме структуре текста. Стваралачки поступак се у знатној мјери мијења, те полемичке партије све чешће уступају мјесто успјешним наративним и дескриптивним дионицама, а у средиште пишчеве пажње доспијевају шире културне, политичке и историјске прилике тога доба, што његова дјела чини интересантним не само за проучаваоце књижевности већ и за историчаре, културологе, етнологе.

1.6. Будући да се Гавро Вучковић у својим дјелима, између осталог, обрачунава са својим временом, политичким неистомишљеницима и репресивним мјерама турске управе и православне црквене власти, сврсисходно је њихово сагледавање у кључу методолошке концепције новог историцизма, а на трагу констатације Зденка Лешића да ‘по увјерењу’ нових историциста, текстови рефлектирају историју, али је и сами производе; у њима се одражавају доминантни културни кодови, али и ‘индивидуални’ одговори на владајућу дискурзивну праксу; они свједоче о различитим репресивним стратегијама свеприсутне Власти, али и о различитим могућностима индивидуалног отпора’ (Lešić, 2003:p.33). У том смислу се Крајишникови фрагменти треће свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни*, као уосталом и његове за живота објављене књиге, могу посматрати и ‘као поље на којем се одвијају политичке битке између надмоћних снага репресије и субверзивних појединаца’ (Lešić 2003:p.33).

2. Фрагменти треће свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни*

2.1. Трећу свеску *Робства у слободи или огледала правде у Босни* Гавро Вучковић Крајишник није успио да објави. Рукопис је након пишчеве смрти доспио у руке Петру Мирковићу, управнику народне основне школе у Зеници, који се и сам бавио књижевним и културним радом. Сазнавши за рукопис треће свеске, Петар Кочић пише Мирковићу, молећи га да му уступи цијели рукопис, или бар

⁹У складу са ангажованом улогом књижевности овог раздобља била је и форма писма, нарочито тзв. *отвореног писма*, која је била идеалан облик за полемичке расправе вођене најчешће у оновременим српским и хрватским новинама. Сличној жанровској скупини припадају и полемички списи, обојени повишеним и ироничним тоном, као и полемичко-критички написи и памфлети (в. Letić, 1992).

један његов дио, како би могао изабране фрагменте објавити у новопокренутом часопису *Развитак*. Петар Мирковић је рукопис уступио уреднику *Развитка*, који објављује два фрагмента: ‘Црно путовање за Цариград’ и ‘Долазак и пребивање у Бејруту’.¹⁰ Шта се након тога десило с рукописом треће свеске *Робства у слободи или огледала правде у Босни* – није познато. Андрић у есеју посвећеном Гаври Вучковићу Крајишнику (в. Andrić, 1976а) помиње дијелове рукописа у којем аутор *Ријечи крајишничке* описује бриге и недаће које су га снашле након бијегу из малоазијског заточеништва и доласка у србијанску престоницу. Није прецизирано да ли је ријеч о истом Вучковићевом рукопису чије је фрагменте Кочић објавио у *Развитку* 1910. године или о неком другом. По Андрићевим ријечима, Крајишник се у поменутом тексту обрушава на дугогодишњег непријатеља, сарајевског трговца Нику Павловића, али и на свог старог познаника из цариградских дана, Јована Ристића. ‘Из тих хартија избија нешто од оних типично емигрантских омраза и прегоњења који су владали и међу босанским избеглицама у Београду. [...] Други један рукопис од 24 ситно писана полутабака садржи жучан памфлет против Јована Ристића, сав од неких ситница и оговарања која се нашироко распредају и износе као да су неке стварне чињенице’ (Andrić, 1976а:р.194).¹¹ Према ријечима Петра Кочића, рукопис треће свеске *Робства у слободи* је ‘[...] писан туђом руком, а Гаврин је састав, језик и стил, и на више мјеста виде се његове исправке, допуне и мала објашњења’ (Коџић, 2002:р.337). Спис о којем је ријеч садржи и ауторова појашњења, али је већ на првим страницама уочљиво – ако се има у виду језик и стил Вучковићевих претходних дјела – и то да аутор текст није редиговао у потпуности.

2.2. ‘Црно путовање за Цариград’

2.2.1. Фрагмент под насловом ‘Црно путовање за Цариград’, који метафоричким насловом наговјештава околности под којима затвореници путују, али и разлог путовања, обухвата Крајишничково одвођење у *пола ноћи*, под стражом, из Сарајева за Цариград, заједно са Серафимом и Јовом Перовићем те Леонтијем Радуловићем. У овом фрагменту (као и фрагменту ‘Долазак и пребивање у Бејруту’) писац наставља да приповиједа о догађајима који се

¹⁰ У писму упућеном Петру Мирковићу, између осталог, Кочић пише и следеће: ‘кад сам покренуо на Крајини са друговима ‘Развитак’, молио сам госп. проту Ковачевића да вас, као свог старог и доброг друга, замоли да нам што за ‘Развитак’ о Гаври напишете, или да нам извјесне податке о њем ставите на располагање, јер сам чуо, и од њег и од многих других, да ви најбоље познајете Гавру и његова дјела’ (Коџић, 1967:р.223).

¹¹ Приликом истраживања до поменутих рукописа нисмо успјели доћи.

хронолошки надовезују на оне из друге књиге *Робства у слободи*, а примјетно је и то да спис стилски кореспондира с претходном књигом, те би у том смислу ове двије свеске могле представљати недјеливу цјелину.

2.2.1.1. Посебно је упечатљива сцена у којој Вучковић и његови другови бивају спроведени, под јаком стражом, кроз сарајевску чаршију. Склоност пишчева да у извјесној мјери драмски пренаглашава догађаје (што је појава уочљива и у другим његовим дјелима) и да тиме своју улогу страдалника и жртве још више потцртава, види се и овдје јер њих четворицу спроводи, по Вучковићевим ријечима, ‘хиљаду војника’¹². Још је Андрић скренуо пажњу на Крајишников опис проласка кроз сарајевску чаршију под јаким обезбјеђењем, упоредивши ове странице по интензитету и литерарним донетима с умјетничким сликама у Кочићевим дјелима. Премда је Вучковићево дјело по мишљењу писца *Травничке хронике* заслужено заборављено (в. Андрић, 1976а:р.156) – поменутим редовима не ускраћује поетски карактер:

‘Мало више казао сам да читава војска, више од хиљаду људи, под оштрим и шиљатим бајонетом чека нас четворице да пођемо. [...] И већ изиђемо и баш на мах, на самоме прагу врата, коње појашимо. Ту су нас окружили тако густо, пјешци и коњаници, томе се прави број не зна. Ноћ је, не види се да човјек може бацити поглед и разгледати, и од прилике казати: толико их има. [...] Неке жене српске са фењерима иду, па зар познадоше нас у мраку међ читавом војском. Ове сироте фењере побацаше о смрзлу земљу, стаде их вриска и јаук, плескање и из гласа викање! Множина нас има, не чује се од тутња и топота коњскога ништа, али ми све лети глас жалосни кроз уши ће виче: ‘Гавро, Гавро!’ А с нама војска која нас је гонила и пратила... Појуре нас још брже и поћерају, окруживши још више са свију страна. [...] Кажем, кад сам то чуо, заиста су ме свег трнци и мрави пролетели, и, чини ми се, сви врагови на руци би ми били! Помислио сам нешто у себи на моју сабљу, која је и она у апсу затворена, и мога доброг коња (Ацка). Ох, Боже мој, да ми је нешто то двоје – ко ће ми вјеровати нек вјерује, а ко неће ни мало га и не молим, т. ј. да ми верује – да ми је била сабља и коњ, ни мало не бих гледо ни размишљао што је толика множина око нас окружена била, и то заиста не бих мучки урадио као нека, на жалост, браћа нападачи у писању и издајству и т. д., веће бих на мах промијешао кроз ту множину њих, и ако ме не би зрно (тане) пушчано земљи оборило, заиста ме нико жив тако шале уватио не би!’ (Vučković, 1910a:pp.107–108)

¹² ‘Мало више сам казао да читава војска, више од хиљаду људи, под оштрим и шиљатим бајонетом чека нас четворице да пођемо!’ (Vučković, 1910a:р.107).

Андрић истиче да, ‘описујући ноћ када је одведен, са још тројицом Срба, из Сарајева у прогонство, Гавро Вучковић даје, на тридесетак година пре Петра Кочића, једну фантастичну и потпуно кочићевску слику’ (Andrić, 1967:p.156). Слично је о овој епизоди писао и Миодраг Вулин, поредећи ово и још нека друга мјеста из Крајишникових дјела са Кочићевим стилем и поетским сликама. Вулин, између осталог, запажа да ‘писац [...] даје једну маштовиту слику какве ћемо сусрести неколико деценија доцније у симеруновском доживљају стварности’ (Vulin, 1981:p.67).

2.2.1.2. Утицај народне књижевности у наведеном фрагменту посебно долази до изражаја када писац у епском заносу замишља како би, да су му ту сабља и чувени коњ Ацко, ‘на мах промијешао кроз ту множину њих, и ако ме не би зрно (тане) пушчано земљи оборило, заиста ме нико жив тако шале уватио не би!’ (Vučković, 1910a:p.108). Не заборавља писац у тој ситуацији да се обрати својим непријатељима и противницима, с којима се у мислима опрашта. (Vučković, 1910a:p.108, p.110)

2.2.1.3. Иако не без извјесног претјеривања својственог Вучковићевом књижевном поступку и у осталим дјелима, увјерљиво је дочарана напета атмосфера у којој четири заточеника напуштају Сарајево. Из ових редака пред читаоцима израста лик пркосног епског јунака који, упркос неизвјесности у коју одлази, пјева ‘што више може’ пролазећи кроз сарајевску чаршију. Посриједи је сцена која се издваја својом аутентичношћу, а у којој је Вучковић, на молбу свог побратима Серафима Перовића, запјевао:

Тавна ноћи пуна ти си мрака
Срце моје још пуније јада.
Јад јадујем, ником не казује и т. д.
Не може се пјевати – весело срце куђељу преде (пословица).
(Vučković, 1910a:pp.108–109)

2.2.1.4. Након упечатљивог описа проласка под јаком стражом кроз сарајевску чаршију, рукопис се прекида и наставља тек описом одласка четири заточеника из Селаника¹³ *вапором* за Цариград. По својој драматичности слична сарајевској јесте и сцена спровођења под јаком стражом из Селаника до вапора којим је Крајишник с остатком друштва требало да буде превезен до Цариграда, уз очито преувеличавање броја војника који их спроводе до брода:

‘Изиђемо, кад читава војска чека нас четворицу! Има преко 10 самих официра, а других заптија – ко би ти пребројио! Једни су пред нама, други за

¹³ Селаник је турски назив за Солун.

нама, трећи са једне стране а четврти са друге стране, све с некијем батинама у рукама – ни у једнога око нас пушке ту видио нијесам. Свијет навалио са свију страна, хоће да се поломи једно преко другога, свака хоће да нас види као да смо рогати... И тако идући кроз мноштво свијета, дођемо до мора.' (Vučković, 1910a:p.109)

На овај приказ надовезује се и опис олујне ноћи на вапору, као још једно у низу свједочанстава о тешким условима под којима су Гавро и његови другови отпремљени за Цариград.¹⁴

2.2.1.5. Дио у којем писац описује њихово путовање од Сарајева до Солуна уредник *Развитка* је или намјерно изоставио, сматрајући га литерарно мање вриједним, или овај сегмент рукописа није био довршен. О потешкоћама путовања четворице затвореника од Сарајева до Цариграда посредно сазнајемо из остатка текста који је објављен у *Развитку*:

'Из Сарајева до Цариграда с нама је у путу нечовјечки и неуљудно поступато. Да вам све описујем, било би много, и, право да вам кажем, мене је стид. Било је мјеста да смо мислили да ћемо главама поплаћати.' (Vučković 1910b:p.149)

2.2.1.6. Крајишник детаљно описује боравак у цариградском затвору, с мноштвом појединости, почевши од поступања затворске управе са затвореницима, услова у којима су боравили, оскудице којој су били изложени, па све до описа самих затвореника. Писац је са својом дружином провео десетак дана у цариградском затвору, након чега је одвојен од њих и послат у Бејрут. О тешким затворским условима Вучковић говори с nelaгодом, истичући како му је тешко да прича, а камоли да пише о томе (Vučković, 1910a:p.111). Када му пође за руком да надвлада самосажалење и патетику, Вучковић објективно описује ситуацију у затвору и износи драгоцене чињенице о приликама у којима су се њих четворица обрели (Vučković, 1910a:pp.110–111).

2.2.1.7. Аутор *Робства у слободи* у фрагменту о којем је ријеч обраћа се и свом старом противнику, Нику Павловићу, питајући га да ли је задовољан што је он, Гавро, доспио у цариградску тамницу. Стара замјерања и несугласице с Ником Павловићем, актуелна још у *Ријечи крајишничкој*, налазимо и

¹⁴ 'На вапору се вјетар, доста јаки, надуо, вапор се тек пред саму ноћ крену за путовање. Говорим ја мојој тројици другара: 'Није можно да ми овде ноћас на двору ову страшно студену вјетрину издржимо, и ова ће вјетрина наћерати ноћас ја ли кише ја ли снијега! Веће да гледамо да сићемо доље, па макар што и доплатили.' Говоримо нашему Рашидовићу, да он то гледа око капета на израдити. Јест, али ишту за нас четворицу четири турске лире! Е, не помаже, није друкче, мора се дати, и даднемо, и доље, у амбар а не у камару, сићемо' (Vučković, 1910a:109–110).

овдје. Очигледно је да горчина и нетрпељивост због међусобних оптужби и несугласица нису ишчезли (Vučković, 1910a:p.108, p.112). На крају фрагмента, затворску тјескобу писац *Робства у слободи* илустурује контрастним описом некадашњег благостања и садашње бијесе: 'Сад повадимо нашу робу из урђева оца Леонтије, и тако све раставимо оно сиротиње што је чије било. Спакујем моје ствари и стрпам у ону кесу. Трпајући, мислим: 'Боже, благодарим те, што сам дочекао код неколико мојијех разних сандуга (ковчега), па сад ево у што моје ствари слажем!' (Vučković, 1910a:p.113). У овом кратком пишчевом запажању наслућујемо сву тежину и неизвјесност заточеничког живота, коју је Крајишник успио сажети у једну једину реченицу. Вучковићевим растанком са Херцеговцима уједно се и завршава фрагмент 'Црно путовање за Цариград'.

2.3. 'Долазак и пребивање у Бејруту'

2.3.1 'Долазак и пребивање у Бејруту' такође нису донесени у цјелини. Недостаје им почетак, што је уредник *Развитка* у тексту обиљежио графички, цртама. Ни овдје, као ни у претходном фрагменту, није јасно да ли је дио који недостаје изоставио сам уредник, или тај исти дио недостаје и у рукопису. Први приказ с којим се читалац сусреће јесте опис чамотиње и досаде у бејрутском затвору, након којег слиједи кратка опсервација о менталитету тамошњих људи:

'У Бејруту у затвору било ми је врло досадно. У затвору је, ама ће да је човек, досадно, али овде данас ће сам много ми је несносно, велика и страшна врућина, буве као мрави, стјенице као на гори листа, комарци... Ће год падне и уједе, ту отече на мах оток као ос кад уједе. У ноћи пак страшна вика, галама, свађа и играње карти на новце. Завтије... наша стража често би се мијењала и бројила би нас по шест пута на изред; нужници пак далеко, и кад би који пошао, на мах га прате с пушком и бајонетом... Али не помаже, мора се све сносити!' (Vučković, 1910b:pp.142–143)

Подједнако је занимљив и опис Бејрута, као и пишчева фасцинираност његовом величином и изгледом. Интересантан је детаљ који Крајишник издваја приликом описа Бејрута. Наиме, највећи утисак на њега је оставио број цркава у овом граду:

'Бејрут је доста велика, на обали морској, варош. У њему има 20 цркава, десет их је нашијех, источног обреда, а десет их је разнијех другијех секта. Каквих год секта има на свијету, све су ту у Бејруту. Причали су ми, да је ту

О постхумно објављеним фрагментима треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника

свети великомученик Ђорђе аждају убио, и да на оном истом мјесту црква истог имена има. Питао сам за језеро. Казали су ми да је прокопато у море и да је пресушено. Овде су у Бејруту сви конзули што их год на свијету има, ниђе их више нема.' (Vučković, 1910b:pp.143–144)

2.3.2. У бејрутском затвору писац *Робства у слободи* упознаје мајора Станислава Јаблановског, Пољака, такође затвореника, доброг и поштеног човјека, како сам каже, који му је помагао, али коме је много замјерао 'што мрзи на Русију' (Vučković 1910b:p.144). Кроз став према Јаблановском до изражаја долази, као и у претходној свесци *Робства у слободи* (в. Jelić, 2016b), Вучковићево русофилство:

'Доиста је био добар, да не може никуд ни бољи бити, али сам ја на њега мрзио према својим добрима што ми је чинио која признајем и благодаран му на свагда остајем, а то зато, зашто сам га мрзио, будући да је Јаблановски безмјерно ударао и викао на Русију! Ја то не могу слушати, и онај који год виче на Русију или Србију, па да ми је отац, брат, сродник и ко да био, ја га не бих могао трпити.' (Vučković, 1910b:p.144)

У овим редовима препознајемо аутора прве и друге свеске *Робства у слободи*, који ватрено брани Русију и своје политичке ставове (уп. Jelić, 2016a; Jelić, 2016b), према то Вучковић, исцрпљен боравком у заточеништву, више не чини с дозом истог ентузијазма као раније.

2.3.3. Куриозитет је да је у Бејруту, за вријеме пишевог боравка, управитељ обласни (гувернер) био Рауф-паша, син чувеног босанског везира Осман-паше, иначе заштитнички настројеног према Вучковићу током свог везировања у Босни. Разговор с Рауф-пашом, у којем писац настоји да сазна шта турске власти смјерају даље с њим и гдје ће га упутити, послужиће му да још једном, као што је то чинио на многим мјестима у претходним књигама, нагласи читаоцима своју недужност и чињеницу да без кривице страда. Овај пут Вучковић је улогу доказивања своје невиности *додијелио* другоме, самом Рауф-паши:

'И то ми Рауф-паша каже, рекавши ми: 'Гавро, ја тебе добро познајем да си добар и поштен човјек и да никоме зла не мислиш и да си свачији пријатељ. Код мене си стотину пута био у Босни. Ја сам баш на то пазио да ли ћеш се икада на кога потужити, или за какав свој посао говорити – тога код тебе нема већ све за другога молити и говорити. Никада ми дошао нијеси, а да ме за другога кога молио нијеси, па за кога било, осим ето сад!' (Vučković, 1910b:p.145)

Чини се да писац смишљено, како би поткријепио ове мутесарифове ријечи, одмах потом убацује епизоду у којој се залаже код Рауф-паше за ослобађање два болесна затворска друга (Vučković, 1910b:p.145).

2.3.4. Из два писма интерпонирана у текст списа сазнајемо како је Крајишнику у заточеништву, у каквим условима живи и под каквим је околностима доспио тамо. Много тога што је већ речено у ‘Црном путовању за Цариград’ Крајишник понавља и у овом фрагменту. Иако Андрић наглашава Крајишникову неукост (в. Anđrić 1976a:p.190), многе чињенице у Вучковићевим дјелима не говоре у прилог овој тврдњи (тако, на примјер, писац не заборавља напоменути да је ‘Акра’ ријеч грчког поријекла и да значи ‘крај Азије’). Када пак из Бејрута пише босанским фратрима који живе у Галати, у цркви Светог Георгија, уз име њиховог реда у фусноти наводи и сљедећи податак: ‘Покојни бискуп, на име Ф. Маријан Шунић, покојни Ф. Филип Пашалић, оба су покојника знаменити људи били и од свакога у обште почитовати били. Овај је исти Пашалић додао пок. С. оне грбове српске што су у Гласнику Ученог друштва наредати, а има од тих грбова и у музеуму’ (Vučković, 1910b:p.148). Треба поменути, у контексту напријед реченог, и чињеницу да Вучковићу из куће односе читав сандук и ‘бошчу’ књига: ‘И штогод је било писама, тевтера, књига неповазаних, све су однијели – читав један сандук и једну велику бошчу – које су читали десет пута, колико ли, и ништа није повраћено’ (Vučković, 1910b:p.150).

2.3.5. Иако знатно мање него у претходним књигама, Крајишник и овдје говори о проблемима у Босни, успут напомињући да ‘[...] свак зна да је у Босни вишина христијанског народа од кога, по моме мњењу, и преставнике бирати треба, а у нас тога, на жалост, нема, нико ни бау, нико жив ни проговорити онђе ће треба за таку ствар. Ајд-те тако даље, опет тако право, браћо!’ (Vučković, 1910b:p.149). Огорчен и слоњен због положаја у којем се начази, Вучковић у писму моли Дервиш-бега Тексерџића, босанског посланика на једном засједању у Цариграду, да га избави, а да ће он дати *сенет*, потврду, да неће живјети у Босни јер од стида не би могао:

‘Даћу вам, ако хоћете, сенет (писмо обвезато) колико највиша врата, да у Босни нећу живити више него продати оно моје сиротиње што имам и узети моју сиротну фамилију и на мах ићи из Босне у Њемачку. Послије оволикога великога резилука (поруге) ја немам образа у Босни становник бити, па да ми милостиви цар даде плату док сам год жив.’ (Vučković, 1910b:p.151)

Осећај стида једино је што је, након прогона и заточења, преостало писцу *Робства у слободи*, који последице свих понижења која је претрпио не жели и не може да се врати у Босну. То више није онај Вучковић из *Ријечи крајишничке* и прве двије свеске *Робства у слободи*, који ватрено и одлучно брани своју част и достојанство од бројних напада у новинским написима. Полет, разговорљивост и продорна реторика аутора *Ријечи крајишничке* затомљени су звуком ‘завтијских бајонета’ и тјескобном атмосфером затворске ћелије.

2.3.6. У трећој књизи *Робства у слободи или огледала правде у Босни*, која је остала у рукопису, вјероватно недовршена, а чије објављивање је осујетила пишчева изненадна смрт, Крајишник је описао посљедње године свога живота, који је окончан под неразјашњеним околностима. Гавро Вучковић умире изван територије Босне и Херцеговине, у Србији, а за гроб му се не зна.

3. Закључак

3.1. Књижевне и културне појаве од турских освајања Босне и Херцеговине па све до поткрај 19. вијека треба посматрати у одговарајућем друштвеноисторијском контексту који је утицао на њихово обликовање, основна обиљежја и функцију. Босна и Херцеговина је у том погледу била у знатно тежем положају од осталих територија насељених Србима. Према ријечима Младенка Сацака, ‘утисци издвојености и затрављености, карактеристични уосталом за цијелу Турску, постају јачи када се Херцеговина, Босна и Крајина пореде са сусједним регијама – Црном Гором, Далмацијом, Војном Границом, Славонијом и Србијом, а у којима се кроз 18. а поготово 19. вијек, више или мање успјешно, ипак примају и смјењују различити духовни покрети, књижевни правци, културни утицаји’ (Sadžak, 2010:p44).

3.2. Оба анализирана фрагмента Гавре Вучковића Крајишника припадају документарно-умјетничкој прози својственој епоси у којој поменути писац ствара. Примјетни су присуство и утицај народне књижевности,¹⁵ нарочито поезије (в. Vučković, 1910a:p.109) и кратких форми попут пословица и изрека. И у самом Крајишниковом језику запажа се наглашена употреба народне и разговорне лексике, у чему не представљају изузетак ни фрагменти који су предмет овог истраживања. Према су сви Вучковићеви списи увијек полемички интонирани, у анализираним фрагментима полемичке партије су у другом плану и јављају се спорадично, што је још једна потврда да у естетско-стилском

¹⁵ Видљив је и утицај Вукове дјелатности, нарочито његовог сакупљачког рада, који је имао значајан одјек на босанскохерцеговачком тлу.

и тематском погледу наведени текстови кореспондирају највише с другом свеском *Робства у слободи*, чији наставак у погледу књижевних поступака и форме и представљају (уп. Јелић, 2016а; Јелић, 2016б; Јелић, 2016с).

3.3. Освјетљујући Вучковићев живот, његову политичку и културну мисију из позиције садашњег вијека, јасније можемо да сагледамо његово мјесто и значај у књижевном систему о којем је ријеч. Посматрајући његов културни, политички и књижевни ангажман са знатне временске дистанце и у контексту сложених историјских и политичких околности које су обиљежиле 19. вијек, у другачијем озрачју посматрамо и мањкавости његових литерарних домета, али и важност појаве једне такве личности каква је била Крајишничкова за српску књижевну традицију у Босни и Херцеговини тога времена. Вучковићев књижевни корпус одраз је не само списатељских склоности и даровитости самог аутора већ је, као што је раније истакнуто, и својеврсни показатељ књижевних домета српске књижевне традиције у Босни и Херцеговини средином 19. вијека.

3.4. Вучковићева књижевна појава, иако умногоне специфична, није била усамљена за своје вријеме – у 19. вијеку често су се сретали самоуки културни и политички посленици, ‘сваштари’, који су одједном израђали и, врло често, још брже нестајали у историјском и политичком вртлогу друге половине 19. вијека, када се Османлијско царство већ увелико гасило. Њих, како сувисло напомиње Андрић, ‘[...] морамо посматрати и ценити не само по вредности постигнутих резултата него и по изузетности и тешкоћи услова под којима су они извршени’ (Andrić, 1976а:р.181).

Извори

1. Аноним (1865а) Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 241, 2–3.
2. Аноним (1865б) Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 260, 3.
3. Аноним (1865с) Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 261, 3.
4. Аноним (1865џ): Одговор на писмо Гавре Вучковића. *Народне новине*. 31, 262, 3.
5. Вучковић, Г. (1866) *Ријеч крајишничка*. Земун, Књигопечатња И. К. Сопрона.
6. Вучковић, Г. (1872а) *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (свеска прва). Нови Сад, Српска народна задружна штампариа.
7. Вучковић, Г. (1872б) *Робство у слободи или огледало правде у Босни* (свеска друга). Нови Сад, Српска народна задружна штампариа.
8. Вучковић, Г. (1910а) Црно путовање за Цариград. *Развитак*. I, 4; 107–114.
9. Вучковић, Г. (1910б) Долазак и пребивање у Бејруту. *Развитак*. I, 5–6; 142–151.

О постхумно објављеним фрагментима треће књиге Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника

10. Вучковић, Г. (2021) Гавро Вучковић Крајишник [Одабрана дјела Гавре Вучковића Крајишника, приређивач Данијела Јелић]. Бања Лука, Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.
11. Унић, С. (1869) Допис. *Застава*. IV (45).

Литература

1. Андрић, И. (1976а) О Гаври Вучковићу и поводом њега. *Сабрана дела Иве Андрића, Есеји II* (књига тринаеста). Београд, Просвета.
2. Андрић, И. (1976б) *Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića. Sabrana dela, Umetnik i njegovo delo II* (књига тринаеста). Сарајево, Svjetlost.
3. Андрић, И. (1930) Један босански посланик из прошлог стољећа. *Политика*. 27, 7788, 14.
4. Андрић, И. (1995) *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*. Бања Лука, Коцка.
5. Вулин, М. (1981) Гавро Вучковић-Крајишник: Џовек и дело. *Jugoslovenski istorijski časopis*. XX, 53–74.
6. Јелић, Д. (2016а) Гавро Вучковић Крајишник – литераризација полемичког текста. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*. VII, 13.
7. Јелић, Д. (2016б) Од документарног ка литерарном – друга свеска *Робства у слободи или огледала правде у Босни Гавре Вучковића Крајишника*. *Годишњак Катедре за српску књижевност*. XI, 161–181.
8. Јелић, Д. (2016с) *Ријеч крајишничка* Гавре Вучковића Крајишника – тематско-идејне и стилске особине дјела. *Научни трудове*. Пловдив, 54, 1, pp. 447–464.
9. Кочић, П. (2002) Гавро Вучковић. *Сабрана дјела II*. Бања Лука – Београд, Бесједа – Ars Libri.
10. Летић, Б. (1992) Гавро Вучковић. *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*. Сарајево, Институт за књижевност – Свјетлост, pp. 334–350.
11. Леших, З. (2003) *Novi istoricizam. Novi istoricizam i kulturni materijalizam*. Београд, Народна књига – Алфа.
12. Станојевић, С. (2001) *Историја српскога народа*. Земун – Нови Београд, Book – Marso.
13. Ђоровић, В. (1925) *Босна и Херцеговина*. Београд, Српска књижевна задруга.
14. Саџак, М. (2010) *Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у 19. вијеку*. Бања Лука, Арт принт.

Danijela Jelić
Univerzitet u Banjoj Luci
Filološki fakultet
Katedra za srbistiku

POSTHUMOUSLY PUBLISHED FRAGMENTS OF A THIRD
VOLUME BOOK ENTITLED *ROBSTVO U SLOBODI ILI
OGLEDALO PRAVDE U BOSNI* (SLAVERY IN FREEDOM OR
MIRROR OF JUSTICE IN BOSNIA) BY GAVRO VUČKOVIĆ
KRAJIŠNIK

Abstract

This paper focuses on fragments of a 3rd volume book entitled *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (Slavery in Freedom or Mirror of Justice in Bosnia, 1910) by Gavro Vučković Krajišnik, a writer and a cultural actor who lived in Bosnia and Herzegovina, whose active years encompassed the middle of the 19th century. This research task consists of an analysis and critical evaluation of the aesthetic and stylistic range of the aforementioned texts within the context of Vučković's oeuvre. Results reveal that the text in question corresponds at the designated levels with the 2nd volume of the same book, published in 1872, which precedes it in terms of chronology and in which the author reaches an artistic and aesthetic pinnacle.

► **Keywords:** Gavro Vuckovic Krajisnik, *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (Slavery in Freedom or Mirror of Justice in Bosnia), 19th-century Serbian literature, fragments

Sources

1. Anonim (1865a) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 241, 2–3.
2. Anonim (1865b) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 260, 3.
3. Anonim (1865c) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 261, 3.
4. Anonim (1865č) Odgovor na pismo Gavre Vučkovića. *Narodne novine*. 31, 262, 3.
5. Vučković, G. (1866) *Riječ krajišnička*. Zemun, Knjigopečatnja I. K. Soprona.
6. Vučković, G. (1872a) *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (sveska prva). Novi Sad, Srpska narodna zadružna štamparija.
7. Vučković, G. (1872b) *Robstvo u slobodi ili ogledalo pravde u Bosni* (sveska druga). Novi Sad, Srpska narodna zadružna štamparija.
8. Vučković, G. (1910a) Crno putovanje za Carigrad. *Razvitak*. I, 4; 107–114.
9. Vučković, G. (1910b) Dolazak i prebivanje u Bejrutu. *Razvitak*. I, 5–6; 142–151.

10. Vučković, G. (2021) *Gavro Vučković Krajišnik* [Odabrana djela Gavre Vučkovića Krajišnika]. Banja Luka, Matica srpska – Društvo članova Matice srpske u Republici Srpskoj.
11. Unić, S. (1869) Dopis. *Zastava*. IV (45).

References

1. Andrić, I. (1976a) О Gavri Vučkovićу i povodom njega. *Sabrana dela Ive Andrića, Eseji II* (knjiga trinaesta). Beograd, Prosveta.
2. Andrić, I. (1976b) Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića. *Sabrana dela, Umetnik i njegovo delo II* (knjiga trinaesta). Sarajevo, Svjetlost.
3. Andrić, I. (1930) Jedan bosanski poslanik iz prošlog stoljeća. *Politika*. 27, 7788, 14.
4. Andrić, I. (1995) *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*. Banja Luka, Kocka.
5. Vulin, M. (1981) Gavro Vučković-Krajišnik: Čovek i delo. *Jugoslovenski istorijski časopis*. XX, 53–74.
6. Jelić, D. (2016a) Gavro Vučković Krajišnik – literarizacija polemičkog teksta. *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*. VII, 13.
7. Jelić, D. (2016b) Od dokumentarnog ka literarnom – druga sveska *Robstva u slobodi ili ogledala pravde u Bosni* Gavre Vučkovića Krajišnika. *Godišnjak Katedre za srpsku književnost*. Beograd, XI, 161–181.
8. Jelić, D. (2016c) *Riječ krajišnička* Gavre Vučkovića Krajišnika – tematsko-idejne i stilske osobine djela. *Naučni trudove*. Plovdiv, 54, 1, pp. 447–464.
9. Kočić, P. (2002) Gavro Vučković. *Sabrana djela II*. Banja Luka – Beograd, Besjeda – Ars Libri.
10. Letić, B. (1992) Gavro Vučković. *Srpska i hrvatska književna tradicija u turskom periodu*. Sarajevo, Institut za književnost – Svjetlost, pp. 334–350.
11. Lešić, Z. (2003) Novi istoricizam. *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*. Beograd, Narodna knjiga – Alfa.
12. Stanojević, S. (2001) *Istorija srpskoga naroda*. Zemun – Novi Beograd, Book – Marso.
13. Ćorović, V. (1925) *Bosna i Hercegovina*. Beograd, Srpska književna zadruga.
14. Sadžak, M. (2010) *Pregled srpske književnosti u Bosni i Hercegovini u 19. vijeku*. Banja Luka, Art print.

Преузето: 30. 3. 2023.
Корекције: 20. 5. 2023.
Прихваћено: 12. 6. 2023.